

ჯაბა სამუშია

ქართული პარლამენტარიზმის სათავეებთან (ყუთლუ-არსლანი)

საქართველოს ისტორიაში ყუთლუ-არსლანის გამოსვლას განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს. ეს არ ყოფილა მასშტაბური გამოსვლა და არც რაიმე განსაკუთრებული შედეგით დასრულებულა იგი. ერთადერთი, რითაც ეს შეთქმულება მკვლევართა განსაკუთრებულ ინტერესს იქცევს, არის ის პოლიტიკური მოთხოვნები, რაც აჯანყებულ მეჭურჭლეთუხუცესს და მის მომხრეებს ჰქონდათ. მკვლევარი ვ. აბაშმაძე სამართლიანად მიუთითებს, რომ ყუთლუ-არსლანის პოლიტიკური პროგრამა, როგორც საერთოდ შუა საუკუნეებში დაწყებული იდეოლოგიური ბრძოლის მანამდე უცნობი მიმართულების გამოვლენა, სახელმწიფო ხელისუფლების დანაწილების თეორიის შექმნე მსოფლიო კულტურის ისტორიის ახალი ფურცელია და, ამდენად, თავისი მნიშვნელობით იგი სცილდება საქართველოს ისტორიის ფარგლებს.¹

ქართველ მეცნიერთაგან ჩვენთვის საინტერესო საკითხს უშუალოდ ან-და სხვა პრობლემათა კვლევისას შეეხნენ: ივ. ჯავახიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, გ. სოსელია, პ. ინგოროყვა, ა. კიკვიძე, ნ. შოშიაშვილი, შ. მესხია, რ. მეტრეველი, ჯ. სტეფანაძე, ვ. აბაშმაძე, ილ. ანთელავა, დ. ლეთოდიანი, მ. ბახტაძე და სხვ.² თუნდაც ეს ისტორიოგრაფიული ბაზა მიუთითებს თუ

¹ ვ. აბაშმაძე, ქართული ინტელექტუალური ფენომენები, თბ. 1992, გვ. 94.

² ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. წ. II. ნაკვ. II. თხზულებანი. ტ. VII. თბ. 1984; ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წ. VI. თბ. 1973; ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წ. VII. თბ. 1974; გ. სოსელია. ყუთლუ-არსლანის დასის პოლიტიკური პროგრამის შესახებ. სოხუმის ა. მ. გორკის სახელობის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები. ტ. X-XI. 1958; პ. ინგოროყვა. რუსთაველიანას ეპილოგი. თხზულებანი. ტ. I. თბ. 1963; ა. კიკვიძე. სა-

რაოდენ საყურადღებო მოვლენასთან გვაქვს საქმე. მაგრამ, რამდენადაც საინტერესოა ეს აჯანყება, იმდენად ბურუსითაა მოცული ამ გამოსვლის დეტალები. ყველაზე მეტად საკამათო კი მაინც ყუთლუ-არსლანის ვინაობაა. ამ პიროვნებას, რომელსაც ქართული პარლამენტარიზმის სათავეებთან მოვიაზრებთ, ჩვენი წყაროებიდან მხოლოდ „ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი“ იხსენიებს და ისიც მხოლოდ ორჯერ.

რა ვიცით მეჭურჭლეთუხუცეს ყუთლუ-არსლანის შესახებ?

თავიდანვე შეიძლება ითქვას, რომ თითქმის არაფერი.

გვიამბობს რა 1184 წელს გიორგი III-ის გარდაცვალების ამბავს, მემათიანე დასძენს, რომ სასახლეში დამწუხრებული საეკლესიო თუ საერო პირთა შორის იდგა მეჭურჭლეთუხუცესი ყუთლუ-არსლანიო, მეორეჯერ კი მას უშუალოდ შეთქმულების შესახებ თხრობისას ახსენებს. ზოგიერთი ქართველი მეცნიერის აზრით, თამარის მეჭურჭლეთუხუცესი მოხსენიებული უნდა იყოს ასევე კორიდეთის ბერძნული ოთხთავის ქართულ მინაწერში³. სწორედ, ასეთი მწირი ცნობების გამოა, რომ დღემდე ყუთლუს საგვარეულო კუთვნილების შესახებ აზრთა სხვადასხვაობა დაძლეული არ არის (მეცნიერთა ნაწილი მას ჯაყელთა ფეოდალური საგვარეულოს წარმომადგენლად მიიჩნევს. ნ. ბერძენიშვილი შესაძლებლად თვლის, იგი სამძივართა საგვარეულოდან ყოფილიყო).

აჯანყებული მეჭურჭლეთუხუცესი უგვაროდ, დაბალი სოციალური ფენიდან გამოსულად მიაჩნიათ ივ. ჯავახიშვილს, ს. ჯანაშიას, შ. მესხიას, რ.

ქართველო XII საუკუნეში. თსუ შრომები. ტ. IX. თბ. 1939; ნ. შოშიაშვილი. თორელთა ფეოდალური სახლის ისტორია და შოთა რუსთაველი. კრებ.: შოთა რუსთაველი, ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი. თბ. 1966; შ. მესხია. საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში. თბ. 1979; რ. მეტრეველი. შინაკლასობრივი ბრძოლა ფეოდალურ საქართველოში. თბ. 1973; ჯ. სტეფანაძე. საქართველო XII ს. და XIII ს-ის პირველ მეოთხედში. თბ. 1985; ვ. აბაშმაძე. XII ს. ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორიიდან. კრებ.: XII საუკუნის საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ. 1968; ი. ანთელავა. საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XIII სს. თბ. 1983; დ. ლეთოდიანი. ფეოდალური ოპოზიციის ბრძოლა სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ XII ს-ის ბოლოს (ყუთლუ-არსლანის დასის გამოსვლა). წიგნში: დ. ლეთოდიანი. ძიებანი. თბ. 2003; მ. ბახტაძე. ყუთლუ-არსლანის დასის გამოსვლის შედეგების შესახებ. კრებ. ისტორიანი. თბ. 2009.

³ კორიდეთის საბუთები (X-XIII სს.). გამოსაცემად მოამზადა ვალერი სილოგავამ. თბ. 1989, გვ. 17, 30.

მეტრეველს, ვ. აბაშმაძეს და სხვ. ასეთი აზრთა სხვადასხვაობა, რა თქმა უნდა, განაპირობა ერთი მხრივ ყუთლუ-არსლანის შესახებ არსებული წაყროების სიმცირემ და, მეორე მხრივ, თამარ მეფის ეპოქის ოფიციალური ისტორიოგრაფიის სურვილმა, ცენტრალური ხელისუფლების მხრიდან შერისხული პირი ან საერთოდ არ მოეხსენიებინა (მსგავსად თამარის მეორე ისტორიკოსის – ბასილი ეზოსმოდვრისა) ან არადა მხოლოდ გაკვრით და ისიც დამამცირებელი ეპითეტით აღენიშნათ მისი არსებობა (მსგავსად „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანისა“).

მეჭურჭლეთუხუცესის სახელო ერთ-ერთი უძველესი თანამდებობა იყო ქართული ფეოდალური მონარქიის ადმინისტრაციაში. „გარიგება ჳელმწიფის კარისაში“ საგანგებოდაა აღნიშნული, რომ „მეჭურჭლეთა-უხუცესი ძველი ვაზირი არის საბატო“.⁴ სამწუხაროდ, ცნობების უქონლობის გამო ძნელია თვალი გავადევნოთ ამ თანამდებობის მთელ ისტორიას. წყაროებში პირველ მეჭურჭლეთუხუცესად სწორედ ყუთლუ-არსლანი იხსენიება. მაგრამ, უდავოა, რომ ეს სახელო გიორგი III-მდეც იარსებებდა და ამის დასტურად შეიძლება მოვიხმოთ ლაბაჭინის ტაძრის ხატის წარწერაში მოხსენიებული „მეჭურჭლეთუხუცესი და პროტოსტატორი“ იოანე ვარდანის ძე, რომელსაც შ. მესხია გაცილებით ადრეულ მოდგაწედ მიიჩნევს.⁵ რაც შეეხება ყუთლუ-არსლანს, მას ეს თანამდებობა 1177-1178 წლებში სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ მოწყობილი ორბელთა აჯანყების შემდეგ უნდა დაეკაპებინა. ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ორბელთა აჯანყების შემდეგ გიორგი III-მ საშუალება მისცა შედარებით დაბალი სოციალური ფენის წარმომადგენლებს, მაღალი საკარისკაცო ტიტულები დაეკაპებინათ. ვინაიდან ყუთლუ-არსლანი ამავე პერიოდში უნდა აღზევებულიყო, მასაც დაბალი სოციალური წრიდან გამოსულად მიიჩნევენ. მაგრამ, ვფიქრობთ, აქ რამდენიმე მომენტი გასათვალისწინებელი. ქართული ფეოდალური არისტოკრატია თავის წიაღშიც არ იყო ერთგვაროვანი. სიმდიდრით, გავლენით, წარსულით ყველა ფეოდალური გვარი ერთნაირი არ ყოფილა და ვერც იქნებოდა. 1184 წელს, თამარ მეფის გამეფებისას, დიდებულებმა გიორგი III-ის დროს დაწინაურებული მანდატურთუხუცეს-ამირსპასალარის ყუბასარისა და მსა-

⁴ გარიგება ჳელმწიფის კარისა. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბ. 1965, გვ. 96.

⁵ შ. მესხია. საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII საუკუნის საქართველოში, გვ. 110.

ხურთუხუცეს აფრიდონის განთავისუფლებას მიაღწიეს. ეს იყო ერთგვარი რეკანში, ძლიერი გიორგი III-ის გარდაცვალების შემდეგ. ახალგაზრდა მონარქის – თამარის გამეფებით ფეოდალურმა არისტოკრატია ნაწილობრივ ისარგებლა და შეძლო სამეფო კარიდან განედევნა შედარებით დაბალი სოციალური წრიდან აღზევებული ვაზირები, ანუ მინისტრები. უგვარობა, დაბალი სოციალური მდგომარეობა მიზეზად მხოლოდ აფრიდონს მოუდეს. მემატეანის მითითებით, „ვიეთმე კელისუფალთა ყვეს ფიცი ესრეთ“, რომ „უპატიოდ და უსახელოდ გასრულ ვართ უგუაროთა და უკმართაგან“.⁶ რაც შეეხება ყუბასარს, იგი ავადმყოფობის გამო გადააყენეს. ეს მოძრაობა საერთოდ არ შეხებია ყუთლუ-არსლანს.

ივ. ჯავახიშვილი, რომელმაც ერთ-ერთმა პირველმა მიაკუთვნა ყუთლუ-არსლანი დაბალ სოციალურ ფენას, თავისი მოსაზრების განსამტკიცებლად თამარის პირველი ისტორიკოსის ცნობას დაემყარა, სადაც აჯანყებული მეჭურჭლეთუხუცესი „ბიჭად“ და „ჯორად“ არის მოხსენიებული. ისტორიკოსის მითითებით, „ბიჭი“ ძველ ქართულში უკანონო შვილს, ბუშს, ნაბიჭვარს ნიშნავს. „უკვე ეს გარემოება ცხად-ჰყოფს, – აღნიშნავდა ივ. ჯავახიშვილი, – რომ შეუძლებელია ყუთლუ-არსლანი დიდგვაროვანი აზნაური ყოფილიყო. თუნდაც, რომ მას მამა დიდგვაროვანი აზნაური ჰყოლოდა, კანონის თანახმად მას უეჭველად მამაზე დაბალი წოდებრიობა უნდა მიჰკუთვნებოდა და ყმა გამხდარიყო“.⁷ იქვე ივ. ჯავახიშვილი განაგრძობს, რომ „ნაბიჭვარობაზე უნდა იყოს დამყარებული ისტორიკოსისგან ნახმარი გამონათქვამი და შედარება, რომ ყუთლუ-არსლანმა ჯორის მსგავსად ორი ბუნება გამოიჩინა. ცნობილია, რომ ჯორი, ვირისა და ცხენის ნაშობს წარმოადგენს და ვირისა და ცხენის თვისებებიც აბაღია. ვირი ისტორიკოსს ყუთლუ-არსლანის პიროვნებაში წარმოშობილობის უფრო დაბალი წოდებრიობის სიმბოლოდ გამოუყენებია, ცხენი მისი წარმოშობილობის უფრო მაღალი წოდებრიობის სიმბოლოდ.“⁸ მაგრამ, ივ. ჯავახიშვილს არ გამოჰპარვია ისიც, რომ შესაძლებელია ყოველივე ზემოაღნიშნული გამოთქმები „პოლიტიკური მოწინააღმდეგის, ისტორიკოსის, გაბოროტებული გულისა და ენის ნაყოფიც იყოს“.⁹ მართლაც, ჩვენი აზრით,

⁶ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერების მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ. 1959, გვ. 30.

⁷ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, გვ. 124.

⁸ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, გვ. 124.

⁹ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, გვ. 125.

მემატიანის მიერ ყუთლუ-არსლანის „ბიჭად“ და „ჯორად“ მოხსენიება უფრო დამამტკიცებელი ეპითეტები უნდა იყოს, ვიდრე მისი წარმომავლობის აღმნიშვნელი. ძნელი დასაჯერებელია, რომ დაბალი სოციალური მდგომარეობის კაცს, ისიც უკანონო შვილს, ასეთი მაღალი საკარისკაცო ტიტული მიეღო. და თუ, მაინცდამაინც, 1178 წლის ორბელთა აჯანყების შემდეგ, გიორგი III-მ დააწინაურა ასეთი წარსულისა და მდგომარეობის პიროვნება, იგი თამარის გამეფებისას, 1184 წელს, ფეოდალური არისტოკრატიის საყოველთაო რისხვას ვერ ასცდებოდა, მსგავსად მსახურთხუცეს აფრიდონისა. მით უმეტეს, რომ დიდებულებს ყუთლუ-არსლანის მოსაშორებლად გაცილებით მეტი საბაბი ექნებოდათ, როგორც უკანონო შვილის (თუ ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრებას მივიღებთ).

როგორ წარიმართა პოლიტიკური პროცესები გიორგი III-ის გარდაცვალებისა და მისი ასულის თამარის გამეფების შემდეგ? 1184 წელს, თამარის ტახტზე ასვლისთანავე, როგორც ითქვა, ფეოდალთა დიდმა ნაწილმა მეფეს თავისი მოთხოვნები წარუდგინა, რომელიც „უგვარო“ აფრიდონისა და დამბლის სენით დაავადებულ ყუბასარის გათავისუფლებას ითვალისწინებდა. თამარი იძულებული იყო, თავისი მამის ერთგული მოხელეები თანამდებობიდან დაეთხოვა. ყუბასარს სიმდიდრე და მდგომარეობა შეუნარჩუნეს, მხოლოდ ლორის ციხე ჩამოართვეს. აფრიდონი კი „დაემხო“. ამ გამოსვლას მემატიანე უშუალოდ მოაყოლებს ყუთლუ-არსლანის აჯანყების ამბავს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ორი მოვლენა დიდად არ უნდა იყოს ერთმანეთს დაშორებული. მეტიც, ყუთლუ-არსლანის გამოსვლა ერთგვარ გაგრძელებად უნდა მივიჩნიოთ ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ მიმართულ ფეოდალთა იმ პროტესტისა, რომელსაც შეეწირა ყუბასარი და აფრიდონი. ამაზე მიუთითებს ის ფაქტიც, რომ ყუთლუ-არსლანს განზრახული ჰქონდა „ამირსპასალარად და სომხითს სომეხთა მეფის ადგილს ლორეს“ დაჯდომა. როგორც ვხედავთ, ყუთლუს შეთქმულების დაწყებისას ამირსპასალარის სახელო ჯერ კიდევ არავის სჭერია. ეს კი გვაფიქრებინებს, რომ ამ დროს ყუბასარი ახალი გადამდგარი უნდა იყოს. მეტიც, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანში“ მოიპოვება ერთი მეტად საინტერესო ცნობა, რომელიც ნათელს ჰფენს იმ პერიოდის საქართველოს სამეფო-სასახლეში მიმდინარე პროცესებს. ისტორიკოსი მიუთითებს, რომ ყუბასარისა და აფრიდონის გადადგომის შემდეგ დიდებულებმა „ბრძოლამყოფთა კვლისუფლობისა და დიდებისათვის ურთიერთს დაუწყეს ზიღვა“.¹⁰ როგორც ვხედავთ, არასასურველ პირთა ჩამოშორების

¹⁰ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 30.

შემდეგ სასახლეში პოლიტიკურ ბანაკთა შორის გააფთრებული ბრძოლა დაწყებულია გათავისუფლებულ სახელოთა დასაკავებლად. ეს ბუნებრივიცაა, რადგანაც სამეფო კარის ბიუროკრატიაში ამირსპასალარს, მანდატურთუხუცესს და მსახურთუხუცესს საკმაოდ დიდი წონა და გავლენა ჰქონდათ. რამდენიმე ხნის წინ დიდებულები თუ ერთსულოვანი იყვნენ ყუბასარისა და აფრიდონის გათავისუფლებისას, ამჯერად, მათი ინტერესები ერთმანეთს დაუპირისპირდა. პოლიტიკური პროცესებისთვის ასეთი სახის ქმედებები უცხო არ არის. მსგავსი მოვლენების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ხშირად სხვადასხვა ინტერესის მქონე კლანები (ეს ტერმინი საგანგებოდ ვინმარეთ, რადგანაც შუა საუკუნეებში ხშირად ძლიერი ფეოდალური საგვარეულოს გარშემო შემოკრებილი ნათესაური კლანი თამაშობდა მნიშვნელოვან როლს პოლიტიკურ პროცესებში) განსაზღვრულ ეტაპზე ერთიანდებოდნენ საერთო მიზნის მისაღწევად. მას შემდეგ, რაც მიზანს მიაღწევდნენ, ასეთი ეფემერული გაერთიანებები იშლებოდა. ფეოდალურ საგვარეულოთა თუ დაჯგუფებათა შორის კონკურენცია უწინდებური სიმძაფრით იჩენდა თავს. ეს პოლიტიკის დაუწერელი კანონია და თამარის ეპოქაშიც ზუსტად იმავე პროცესთან გვაქვს საქმე. შემთხვევითი არ არის მემატაიანის განცხადება, რომ არასასურველი პირების სამეფო კარიდან მოშორების შემდეგ დიდებულებმა „ურთიერთს დაუწყეს ზიღა“. პოლიტიკური ტექნოლოგიების დიდი ცოდნა არ არის საჭირო ამ პროცესის გასაანალიზებლად. გუშინდელი „რადიკალები“ დღეს ათასგვარ ხრიკს გამოიყენებდნენ მეფის წყალობის მისაღწევად. სწორედ ამ ხანებში ყუთლუ-არსლანი გამოდის პოლიტიკური პროგრამით. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდეთიანი“ მოგვითხრობს: „...და ესეცა უცხო მოსაგონებელი: ყუთლუ-არსლანი, ცხოვარმან ჯორის სახედ ორ ბუნებისა მყოფელმან, ვითარ მისცემს ბიჭთა გონებისა მზაკუარება, მოძლებელმან წესსა რასამე სპარსთა განაგისსა, ითხოვა კარავი დადგმად ველსა ისანისასა და სანახებსა სალოდებლისასა და თქუა: „დასხლომილნი მუნ შიგა, განმგებელნი მიცემისა და მოღებისა, წყალობისა და შერისხვისანი ვჰკადრებდეთ და ვაცნობდეთ თამარს, მეფესა და დედოფალსა; მაშინდა სრულ იქმნებოდეს განგებული ჩვენი“.¹¹

მეჭურჭლეთუხუცესის გეგმა იმდენად თამამ პოლიტიკურ მოთხოვნებს შეიცავდა, რომ თამარმა და მისმა გარემოცვამ იგი სამეფო ხელისუფლების დასასრულად მიიჩნია. შემთხვევითი არ არის მემატაიანის შეფასებაც, რომ „ესე ვიეთ საწყენელ იყო – დასასრულისა ჳელმწიფობისა“. სამეფო კარი ძალიან

¹¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდეთიანი, გვ. 30.

შეაშვოთა ყუთლუ-არსლანის მოთავეობით დაწყებულმა მოძრობამ და სასწ-რაფოდ მიილო გადამწყვეტი ზომები: მეფის ერთგულმა პირებმა მოახერხეს მეჭურჭლეთუხუცესის შეპყრობა და ამით შეთქმულთა ბანაკს დიდი დარტყმა მიაცენეს, მაგრამ ეს ჯერ კიდევ არ ნიშნავდა გამოსვლის დასასრულს.

ყუთლუ-არსლანის შეპყრობის ამბავმა აჯანყებულთა რიგებში კიდევ უფრო გაამძაფრა ბრძოლის დაწყების სურვილი. ამჯერად, შეთქმულებმა პო-ლიტიკური დეკლარაციის მაგიერ იარალით დაპირისპირება გადაწყვიტეს. ის-ტორიკოსი მეტად ხატონად აღწერს ამ მოვლენას: „შეიყარნეს და უკუადგეს თამარს, დაადგინეს ახალი სიმტკიცე ყუთლუ-არსლანის გაშუებულობისა.“¹² აქვე დავტენთ, რომ, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდეთანის“ მონათხრობი-დან ისეთი შთაბეჭდილება გვრჩება, რომ მეჭურჭლეთუხუცესი რაღაც საეჭვო ვითარებაში უნდა იყოს შეპყრობილი. ამ მოვლენის შესახებ მისმა მომხრებმა მოგვიანებით შეიტყვეს. ჩანს, დასის წევრთა ერთმა ნაწილმა უღალატა ყუთ-ლუ-არსლანს, თამარის მხარეს გადავიდნენ და თავიანთი მეთაური მას ჩაუგ-დეს ხელში. მართლაც, ნაკლებ სარწმუნოა, ყუთლუ სამხედრო შეტაკებისას შეეპყროთ. ჩვენი აზრით, ყუთლუ-არსლანისათვის იმ ფეოდალთა ნაწილს უნ-და ეღალატა, რომლებთან ერთადაც იგი ყუბასარსა და აფრიდონს უპირის-პირდებოდა. დიდებულთა ეს ნაწილი მალევე გადაბარგდა მეფის პარტიაში. სამეფო კარზე გაცილებით „მნიშვნელოვანი“ საქმე იყო მოსაგვარებელი – გათავისუფლებულ სახელოთა გადანაწილება. ამ ეტაპზე ყუთლუ-არსლანის და მისი დასის ინტერესები და ფეოდალური არისტოკრატის ნაწილის მის-წრაფებები დაშორდა, ერთისთვის გარდაქმნების პროცესი არ იყო დასრულე-ბული, ხოლო მეორისთვის პირიქით, მოვლენები სასურველი სცენარით ვი-თარდებოდა და მეჭურჭლეთუხუცესი მხოლოდ ხელს უშლიდა მიზნის მიღწე-ვაში. ამიტომაც, დამაჯერებლად მოჩანს იმის ვარაუდი, რომ ყუთლუ მოტ-ყუებით უნდა აეყვანათ შიდა პატიმრობაში, შესაძლებელია, სამეფო სასახლე-შიც, თავის ძველ მოკავშირეთა შემწეობით. რა თქმა უნდა, ღალატის მიუხე-დავად, ყუთლუ-არსლანს დარჩა მომხრეთა დიდი დასი, რომლებმაც ისნის სა-სახლეზე ლაშქრობაც კი გადაწყვიტეს. ქვეყანა აშკარად დიდმასშტაბიანი სა-მოქალაქო ომის ზღურბლთან იდგა. ასეთ ვითარებაში მეფემ მიილო საკმაოდ შორს გამიზნული გადაწყვეტილება – მან შეთქმულებთან მოსალაპარაკებლად ორი დიდგვაროვანი ბანოვანი – ზვაშაქი ცოქალი, ერისთავთ-ერისთავის რატი სურამელის დედა და კრავაი ჯაყელი, სამძივართა დედა მიავლინა. აჯანყებუ-

¹² ისტორიანი და აზმანი შარავანდეთანი, გვ. 30.

ლებმა სამეფო კარის წარგზავნილების პირობა მიიღეს. იმ ცნობის ანალიზიდან, რაც „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანია“ დაცული, შეიძლება ერთი დასკვნის გაკეთება: ყუთლუ-არსლანის მიმდევრები უარს ამბობდნენ თავიანთ პოლიტიკურ მოთხოვნებზე, სამაგიეროდ, თამარი მათი ხელშეუხებლობის გარანტიას აძლევდა. მემატიანის მითითებით: „უბრძანა ფიცით მონღოთა და სხვისა არავისი ბრალობა. და მოჰყვეს დიდებულნი ბრძანებასა პატრონისასა და წინაშე მოსრულთა დავრდომით თავუანის-ცეს, აღიღეს ფიცი პატრონისაგან და მისცეს მათ პირი ერთგულებისა და ნების-მყოფლობისა მათისა“.¹³

ვიდრე მეჭურჭლეთუხუცესის პოლიტიკურ პროგრამას შევხებოდეთ, გავარკვიოთ, რა სოციალური წრე უჭერდა მხარს შეთქმულებას. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ საკითხზეც არ არის ერთიანი აზრი. მეცნიერთა ნაწილს მიაჩნია, რომ ყუთლუს დასაყრდენს ძირითადად ვაჭარ-ხელოსანთა ფენა, ე.წ. მესამე წოდება წარმოადგენდა. მეორე ნაწილი კი მიიჩნევს, რომ მეჭურჭლეთუხუცესი ძირითადად ფეოდალურ არისტოკრატიას ეყრდნობოდა. ნიშანდობლივია მემატიანის ნათქვამი, რომ შეთქმულებაში მონაწილეობდა „დიდებულები“ და „ლაშქარი“. რა თქმა უნდა, თამარის გამეფებისას დაწყებულ გამოსვლის ჟამს ყუთლუ-არსლანი ფეოდალური არისტოკრატის იმ ნაწილის შემადგენლობაშია, რომლებმაც სამეფო კარს მოთხოვნები წარუდგინეს, თუმცა, თავის მხრივ, მას გარკვეული ჯგუფი ეყოლებოდა, ის ძალა, რომელსაც ეყრდნობოდა. ქვეყნის ფინანსთა მინისტრი და ფეოდალური საგვარეულოს წარმომადგენელი, საკუთარი გარემოცვის გარეშე წარმოდგენელია. ეს კლანი, ყუთლუს საზოგადოებრივი სტატუსიდან გამომდინარე, არც ისე მცირერიცხოვანი უნდა ყოფილიყო. სწორედ ეს ძალა შეიძლება იყოს მრავალფეროვანი. ყუთლუ-არსლანს, როგორც მეჭურჭლეთუხუცესს ემორჩილებოდა სამეფო ქალაქები, შესაბამისად, მისი მართვის სფეროში შედიოდნენ ვაჭარ-ხელოსნები. ბუნებრივია, 1184-1185 წლებში დიდებულთა პროტესტის მეორე ეტაპზე ყუთლუ-არსლანის გვერდით დგას ფეოდალთა ნაწილი.

ქართული წყაროებიდან კარგად ჩანს, რომ მეჭურჭლეთუხუცესი მართო არ მოქმედებს, მის გარშემოა „დიდებულები“ და „ლაშქარი“. ჩვენი აზრით, შემთხვევითი არ უნდა ყოფილიყო ასევე აჯანყებულებთან ხვამაქი ცოქალისა და კრავაი ჯაყელის გაგზავნაც. ამ ორ მანდილოსანს არა მარტო თამარის დანაბარები უნდა გადაეცათ აჯანყებულთათვის, არამედ მოეხდინათ მთელი ამ კონფლიქტის დარეგულირება. ბუნებრივია, სერიოზული პოლიტი-

¹³ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 32.

კური კრიზისის დროს სამეფო კარი საგანგებოდ შეარჩევდა მედიატორებს, რომლებსაც შეთქმულები უნდა დაეყოლიებინათ კომპრომისზე. მათ ამისათვის არა მარტო ოფიციალური მანდატი უნდა ჰქონოდათ, არამედ პირადი კონტაქტები ამ გამოსვლის ორგანიზატორებთან. ასეთ ვითარებაში, უმთავრესი უნდა ყოფილიყო ის, თუ რამდენად მიესვლებოდათ მათ აჯანყებულებთან, რამდენად ახლობელნი იყვნენ ისინი ყოთლუს მიმდევართათვის და რამდენად მისაღები და ყურადსაღები იქნებოდა მათი რჩევა და პირობა. ამ სიტუაციაში კი ყველაზე ოპტიმალური ვარიანტი უნდა ყოფილიყო შეთქმულების მოთავეებთან მათი ოჯახის ახლობლების, ანდა ნათესავების გაგზავნა. სავარაუდოდ შეიძლება დავუშვათ, რომ ან სურამელებს და სამძივართა საგვარეულოს, ან არადა ხვაშაქი ცოქალსა და კრავაი ჯაყელს, აშკარად რაღაც უფრო მეტი აკავშირებდა აჯანყებულებთან, ვიდრე ეს იყო თამარის დანაბარების გადაცემა. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ სამძივართა და ჯაყელთა საგვარეულოები სამხრეთ საქართველოს ფეოდალურ არისტოკრატიას ეკუთვნოდნენ. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ მითითება, რომ კრავაი ჯაყელი იყო „აწ მყოფთა სამძივართა“ დედა, უნდა გავივით ისე, რომ ამ საგვარეულოს წარმომადგენლები ყოთლუ-არსლანთან „მყოფნი“ და მისი დასის წევრები იყვნენ. ჩანს, ყოთლუ-არსლანის ბანაკში მესხური კლანი დომინირებდა. თუ ეს მოსაზრება მისაღებია, მაშინ ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული ვარაუდი თავად ყოთლუს სამხრეთ საქართველოს დიდებულთა წრიდან წარმომავლობის შესახებ სიმართლეს უნდა შეეფერებოდეს. ამდენად, ყოთლუ-არსლანის დასი ერთფეროვანი არ არის და მასში სხვადასხვა სოციალური წრის წარმომადგენელია საგულგებელი, როგორც ფეოდალური არისტოკრატია, ასევე ქალაქის მკვიდრნი – დიდვაჭრები და ხელოსანთა კორპორაციების წარმომადგენლები. აქვე აუცილებელია ერთი განმარტება, – XII-XIII საუკუნეებში, არა მარტო საქართველოში, არამედ ევროპაშიც მესამე წოდება (ვაჭარ-ხელოსნები) ჯერაც არ არის იმდენად მოძლიერებული, დამოუკიდებლად დაიწყო ამ სახის მოთხოვნების წამოყენება და მის მისაღწევად ბრძოლა. ამასთანავე, XII-XIII საუკუნეებში (ასევე რამდენიმე საუკუნით შემდეგაც) მეფის ხელისუფლების შეზღუდვა, უპირველესად, ფეოდალური არისტოკრატის მიზნებში შედიოდა. ამიტომაც საქართველოში, ინგლისში, საფრანგეთში ამ სახის მოძრაობებს, ძირითადად, დიდებულები უძღვებიან.

როგორც აღინიშნა, 1184 წელს ფეოდალური არისტოკრატია გაერთიანებული სახით დაუპირისპირდა სამეფო კარზე მყოფ დაბალი სოციალური წრის წარმომადგენლებს. მართალია, ჩვენ მხოლოდ ვაზირების აფრიდონისა

და ყუბასარის ამბავი ვიცით, მაგრამ სამეფო კარის ბიუროკრატიაში ვაზირ-მინისტრთა გარდა 1178 წლის შემდეგ, არ უნდა გამოვრიცხოთ, ასევე დაბალი წრეებიდან გამოსული სხვა პირების არსებობაც, რომელთაც შედარებით დაბალი, თუმცა მნიშვნელოვანი თანამდებობები ჰკავებოდათ. გადაჭარბებული არ იქნება იმ მოსაზრების დაშვება, რომ მათაც იგივე ბედი ეწეოდათ. ყუთლუ-არსლანი მთელი ამ პროცესების ერთ-ერთი ლიდერია, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ისიც მაღალ ფეოდალურ არისტოკრატიას ეკუთვნოდა. არასასურველი პირების მოშორების შემდეგ, იწყება ამ მოძრაობის მეორე ეტაპი – მიღწეულის განაწილება – გათავისუფლებული მინისტრებისა და მაღალი რანგის მოხელეების მაგიერ ახალი პირების დანიშვნის პროცესი. აზრთა სხვადასხვაობა ამ მოძრაობის სულისჩამდგმელთა შორის სწორედ ამ დროს წარმოიშვა. ფეოდალური არისტოკრატის ერთიანობა შეირყა – ნაწილი მხოლოდ თანამდებობების მიღებას მოითხოვდა. ყუთლუ-არსლანი კი შორს წავიდა და მთლიანად სამეფო ხელისუფლების რეფორმის იდეა წამოაყენა. აბსოლუტურად გასაგებია ყუთლუ-არსლანის პოზიცია – ერთია თანამდებობების დანაწილება და მეორეა თუ ვინ იქნება ხელისუფლების წყარო. ყუთლუ-არსლანი სწორედ მეფის ძალაუფლების მაქსიმალური (იმ მომენტისათვის) შეზღუდვის პროგრამით გამოვიდა. საინტერესოა მემატიანის მცდელობა, ყუთლუ-არსლანის ბრძოლა სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ წმინდა კარიერისტულ ღონემდე – ამირსპასალარის სახელოს მოპოვების სურვილამდე დაიყვანოს: „შეიპყრა ყუთლუ-არსლან, მეჭურჭლეთუხუცესი და აწ თავისა თჯისა ამირსპასალარად და სომხითს სომეხთა მეფისა ადგილსა, ლორეს, დაჯდომად განმზადებული“.¹⁴ აქ გამოთქმა „თავისა თჯისა... დაჯდომად განმზადებული“ აშკარად ცინიკური ფორმითაა ნახმარი. თითქოს ეს ყოფილიყო ყუთლუ-არსლანისათვის მთავარი მიზანი. მოვლენების განვითარებამ აჩვენა, რომ მეჭურჭლეთუხუცესს შეიძლება სურდა კონკრეტული თანამდებობის დაკავება, მაგრამ მისი გეგმა გაცილებით შორს მიდიოდა.

რას მოითხოვდა და რის მიღწევას ცდილობდა ყუთლუ-არსლანი?

ერთი შეხედვით, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ავტორის ცნობა საკმაოდ ნათელია, მაგრამ საკითხის ისტორიოგრაფიას თუ გადავავლებთ თვალს, დავრწმუნდებით, რომ როგორც ბევრი რამ ყუთლუ-არსლანის გამოსვლაში, ესეც სერიოზულ აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. მემატიანის ცნობით, მეჭურჭლეთუხუცესი ითხოვდა სამეფო კარის გვერდით სრულიად

¹⁴ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 31.

ახალი დაწესებულების – კარვის შექმნას. იგი ისნის ველზე, ქალაქის გალანის გარეთ უნდა ყოფილიყო. იქვე ისტორიკოსი ჩამოთვლის იმ ფუნქციებს, რაც ამ საოთობირო ორგანოს უნდა ეკისრა: „დასხდომილნი მუნ შიგა, – დასძენს მემატთანე, – განმგებელნი მიცემისა და მოღებისა, წყალობისა და შერისხვისანი, ვჰკადრებდეთ და ვაცნობებდეთ თამარს, მეფესა და დედოფალსა; მაშინდა სრულ იქმნებოდეს განგებული ჩვენი“.¹⁵ ამ ცნობიდან ირკვევა, რომ ყოთლუ-არსლანს მეფის ხელისუფლება და კარვის კომპეტენცია გამიჯნულად ჰქონდა წარმოდგენილი. უწინ თუ დარბაზი, სავაზირო მეფის ხელისუფლების განმახორციელებელი იყო და მონარქს ქვეყნის მართვაში ეხმარებოდა, ამჟერად, კარავსა და მეფის აპარატს შორის ურთიერთთანამშრომლობის ფორმა მკვიდრდებოდა. ეს სრულიად ახალი მოვლენა იყო საქართველოს სამეფოს ადმინისტრაციაში. მემატთანესთან აშკარად გაყოფილია სასახლე და კარავი. ამ უკანასკნელში უნდა დამსხდარიყვნენ ის ადამიანები, რომლებიც გადაწყვეტდნენ დიდი მოხელეების დანიშვნის, განთავისუფლების, დასჯისა და წახალისების საკითხებს, შემდეგ კი ეს მეფისათვის უნდა წარედგინათ და „მაშინდა სრულ იქმნებოდეს“. მაგრამ მემატთანის ეს ცნობა ბაღებს ერთ კითხვას, რომელზეც პასუხის გაცემა ნაწილობრივ ბევრ საკითხს მოჰყენს ნათელს. ეს არის იმის გარკვევა თუ როგორ მოიტკეოლდნენ კარვის მესვეურნი, თამარს მათი რომელიმე წინადადება რომ არ მიეღო. ბუნებრივია, ორი აზრი არ არსებობს, დიდებულები შეეცდებოდნენ მეფე „დაერწმუნებინათ“ თავიანთი გადაწყვეტილების სისწორეში. სწორედ ეს არის სამეფო ხელისუფლების აბსოლუტიზმის შეზღუდვა. საქართველოს სამეფო ბიუროკრატიაში ჩნდება ორგანო, რომელსაც მეფის ხელისუფლების პარალელურად უნდა ეარსება და საჭირო მომენტში ფეოდალთა უფლებები დაეცვა. მეფესა და დიდებულებს შორის დაპირისპირება-კონკურენცია ამ ინსტიტუტების შექმნისთანავე დაიწყო, მაგრამ ყოთლუ-არსლანის მოთხოვნებმა ფეოდალური ბრძოლა სხვა ჭრილში გადაიტანა და მას ლეგიტიმური სარჩული დაუდო. კარავი მეფის დარბაზი არ არის. ის ფუნქციონირების კუთხითაც სასახლის გარეთაა – ისანში. ნუთუ ეს შემთხვევითია? რა თქმა უნდა, არა. ხასგასმა იმაზე, რომ კარავი ცალკე არსდებოდა, მიუთითებდა, რომ რეალურად ორი პოლიტიკრი პოლუსი იქმნებოდა, რომლებსაც მოუწევდათ ერთმანეთთან „თანამშრომლობა“. უნდა ვაღიაროთ, რომ კარვის ჩამოყალიბებისთანავე „კარვისეულთა“ მხრიდან პირველი მცდელობა ცალკეულ საკითხში მეფის ხელისუფ-

¹⁵ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, გვ. 31.

ლების შეზღუდვა იქნებოდა, ამის გარეშე მათი უფლებების განხორციელება ძნელი წარმოსადგენია. ყოველ შემთხვევაში, „კარვისელები“ ამ გზით რომ წავიდოდნენ, უდავოა, როგორც ეს მოხდა მოგვიანებით, ანალოგიურ შემთხვევაში, დასავლეთ ევროპაში.

ივ. ჯავახიშვილი, თავის დროზე, აღნიშნავდა, რომ ყუთლუ-არსლანის პროგრამა ჰგავს 1215 წელს ინგლისში მიღებულ „თავისუფლების დიდი ქარტიის“ მოთხოვნებს, რომელიც ჩამოაყალიბეს ბარონებმა და წაუყენეს ინგლისის მეფე იოანეს. „თავისუფლების დიდ ქარტიაზე“ ჩვენ აქ არ ვისაუბრებთ, მხოლოდ აღვნიშნავთ, რომ მისი მეშვეობით ბარონები და ეკლესია ცდილობდა საკუთარი ინტერესების დაცვას. ეს დოკუმენტი საკანონმდებლო ნორმებს შეიცავდა, რომელიც სავალდებულო იყო მთელი სამეფოსათვის. მაგრამ „თავისუფლების დიდ ქარტიაში“ სამეფო კარზე რაიმე ახალი სტრუქტურული ერთეულის შექმნაზე საუბარი არ არის, თუ არ ჩავთვლით „ქარტიის“ 61-ე პარაგრაფს, სადაც აღნიშნულია, რომ „ბარონებმა აირჩიონ ოცდახუთი ბარონი სამეფოდან, ვისაც მოისურვებენ, რომლებმაც მთელი თავიანთი ძალდონით უნდა დაიცვან, შეინარჩუნონ და აიძულონ, დაიცვან მშვიდობა და თავისუფლებანი“.¹⁶ ეს 25 ბარონი მხოლოდ და მხოლოდ „ქარტიის“ მუხლების შესრულების ზედამხედველები არიან, ისინი რაიმე დამატებითი საკანონმდებლო უფლებამოსილებით აღჭურვილნი არ ყოფილან. არადა, ქართულ წყროში საუბარია, რომ ყუთლუ-არსლანი მიისწრაფოდა შეექმნა ისეთი ორგანო, რომელიც მეფესთან ერთად თავად იქნებოდა კანონის წყარო. ეს დეტალი არ გამოჰპარვიათ ქართველ მეცნიერებს. სრულიად სამართლიანად მათ (დ. ლეთოდანი, რ. მეტრეველი...) ეჭვქვეშ დააყენეს „თავისუფლების დიდი ქარტიისა“ და ყუთლუ-არსლანის პროგრამის ანალოგია. ამ კუთხით, დ. ლეთოდანი უფრო შორს წავიდა და, სამართლიანადაც, XII საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში საქართველოში მიმდინარე მოვლენებში დაინახა, 1258-1265 წლების ინგლისში, სიმონ დე მონფორის ხელმძღვანელობით წარმოებული ბრძოლის ანალოგია.¹⁷ გეოგრაფიულად ესოდენ დაშორებულ სახელმწიფოებ-

¹⁶ Latin text and English translation of Magan Carta in J.C. Holt. Magna Carta. Cambridge. 1992, გვ. 448-473. ქართული თარგმანი იხ. თავისუფლებათა დიდი ქარტია (1215). შუა საუკუნეების სამართალი. ტ. II. განვითარებული ფეოდალიზმის ხანა (XI-XIV). შეადგინა და კომენტარები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბ. 1962, გვ. 226.

¹⁷ დ. ლეთოდანი. ფეოდალური ოპოზიციის ბრძოლა სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ XII ს-ის ბოლოს, გვ. 166-167.

ში – საქართველოსა და ინგლისში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესების ასეთი შედარება, შეიძლება ვინმემ ხელოვნურად მიიჩნიოს, მაგრამ თავისთავად რეტროსპექტული დაკვირვება სხვადასხვა სახელმწიფოში სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ ფეოდალური არისტოკრატის ბრძოლისა, უკვე საინტერესოა, მით უმეტეს, რომ პოლიტიკური პროგრამისა და მოთხოვნათა თვალსაზრისით თითქმის მსგავს პროცესებთან გვაქვს საქმე.

შეიძლება თუ არა კარავი მივიჩნიოთ პარლამენტის მსგავს დაწესებულებად?

პარლამენტმა თავისი განვითარების საკმაოდ ხანგრძლივი გზა განვლო. ბუნებრივია, ფეოდალურ ეპოქაში მას სრულებით არ გააჩნდა ის ფორმები, რაც ამჟამად აქვს. როგორც ცნობილია, პირველი ე.წ. წარმომადგენლობითი ორგანო – პარლამენტი შეიქმნა XIII საუკუნის შუა ხანებში, ინგლისში.

სხვათა შორის, ის პროცესები, რომელიც წინ უძღოდა ინგლისის პარლამენტის მოწვევას, რაღაცით ჰგავს კიდევ საქართველოში XII საუკუნის 80-იან წლებში განვითარებულ მოვლენებს. რა თქმა უნდა, გამომწვევი მიზეზები საქართველოსა და ინგლისში განსხვავდებოდა, მაგრამ ფეოდალური არისტოკრატის ინტერესები, მათი პოლიტიკური მიმართულებები, ორივე ქვეყანაში თითქმის თანხვედრი იყო.

ჩვენი აზრით, ყოთლუ-არსლანის დასის პოლიტიკური პროგრამა ძალიან ჰგავს იმ მოთხოვნებს (რა თქმა უნდა, სამეფოს ადმინისტრაციული მოწყობის კუთხით), რაც ჩამოყალიბებულია „ოქსფორდის პროვეზიებში“. თავშივე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ საქმე არა გვაქვს ზუსტ ანალოგიასთან, თუმცაღა, საკმაოდ საინტერესო დამთხვევები შეიმჩნევა.

დასაწყისში გავარკვიოთ ორი საკითხი – 1. როდის გვხვდება ინგლისში სიტყვა „პარლამენტი“ ოფიციალურ დოკუმენტებში და 2. რა შემადგენლობისა იყო ინგლისის პირველი პარლამენტი.

1. სიტყვა „პარლამენტი“ ოფიციალურ დოკუმენტებში „ჩლოსე ღოღლში“ გვხვდება 1242 წლიდან, ასევე „ჭადრაკის დაფის პალატის“ 1248 წლის „Memoranda Rolls“-ში.¹⁸ ამდენად, ეს სიტყვა გაცილებით ადრე იხმარებოდა, ვიდრე იგი ზოგადად წარმომადგენლობითი ორგანოს სახელად იქცეოდა. სა-

¹⁸ C. Petit-Detaillis. The Feudal Monarchy in France and England. From the Xth to the XIIIth Century. Translated by E. D. Hunt. London, Routledge. 1996, გვ. 342; III. Пти-Дютайи. Феодалная монархия во Франции и в Англии X-XIII веков. Перевод с французского С. П. Моравского. М. 1938, гв. 303.

ერთოდ, ისტორიოგრაფიაში დიდი კამათია თუ რა სახის საბჭოს ეწოდებოდა „პარლამენტი“. XIII საუკუნის II ნახევარში ინგლისში, 1258-1297 წლებში, თითქმის 40 წლის განმავლობაში, პარლამენტმა მნიშვნელოვანი ცვლილება განიცადა შემადგენლობის კუთხით. აღნიშნული საკითხი კარგადაა შესწავლილი ისტორიოგრაფიაში და აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ. პარლამენტის არსის მეტ-ნაკლები სრული განსაზღვრება მოცემულია 1258 წლის „ოქსფორდის პროვიზიებში“, სადაც მას ცალკე თავი ეძღვნება – „პარლამენტების შესახებ, როდის შეიკრიბება წლის განმავლობაში და რანაირად“. დასაწყისშივე აღნიშნულია, რომ „წელიწადში სამი პარლამენტი იქნება. პირველი – წმინდა მიხეილის კვირაში, მეორე – მირქმის მეორე დღეს, მესამე – ივნისის პირველ დღეს. ე.ი. წმინდა ჯონის დღემდე სამი კვირით აღრე“. ¹⁹ შემდეგ მოთხრობილია თუ ვინ იქნებიან ამ პარლამენტზე მოწვეულნი. ფაქტობრივად, ეს არის ჩვენი შეკითხვის მეორე ნაწილი – რა შემადგენლობისა იყო ინგლისის პირველი პარლამენტი? საკმაოდ რთული „საარჩევნო სისტემით“ შემდგარი 15-კაციანი მეფის საბჭო და ასევე თემის მიერ არჩეული 12 „პატოსანი კაცი“, სულ 27 ბარონი ქმნიდნენ პირველ პარლამენტს. ამ პარლამენტს უფლება ჰქონდა, მიეცა „კეთილსინდისიერად რჩევა მეფეს სამეფოს მართვისა და ყველა საქმის გამო, რაც მეფეს ან სამეფოს ეხება, და რომ გამოსწორონ და ააანაზღაურონ ყოველივე ის, რის ანაზღაურებასა და გამოსწორებას ისინი საჭიროდ დაინახავენ. და (მათ ძალაუფლება ექნებათ) უმაღლეს მოსამართლეზე (Le haute justice) ყველა სხვა კაცზე“. ²⁰ როგორც ვხედავთ, დასაწყისში პარლამენტი წარმოადგენდა ბარონთა წრიდან არჩეულ პირთა საბჭოს, რომელსაც გადაწყვეტილების მიღების უფლება ჰქონდა. პოლიტიკური დაპი-

¹⁹ ოქსფორდის პროვიზიები. დადგენილება გამოცემული ოქსფორდში (1258). შუა საუკუნეების სამართალი. ტ. II, გვ. 253; English Historical Documents. v. 3. 1189-1327. edited by Harry Rothwell. 2002, გვ. 361-367. აქვეა მითითებული “Provisions of Oxford”-ის სხვა გამოცემები. ასევე იხ. Documents of the Baronial Movement of Reform and Rebellion. 1258-1267 (Oxford Medieval Texts Series). Edited with a facing-page English translation from the Latin text by R. F. Treharne and I. J. Sanders. Oxford. 1973; G. O. Sayles. The Functions of the Medieval Parliament of England. Hambledon Press. 1988. სამეცნიერო გამოკვლევა იხ. H. G. Richardson and G. O. Sayles. The Provisions of Oxford. 1258. Bull of The John Rylands Library. 17. 1933 Reprint in: Richardsohn and Saylers. The English Parliament in The Middle Ages. London. 1981.

²⁰ ოქსფორდის პროვიზიები. დადგენილება გამოცემული ოქსფორდში (1258), გვ. 253; English Historical Documents. v. 3. გვ. 366.

რისპირების პარალელურად, პარლამენტიც სახეს იცვლიდა. ედუარდ I-ის მეფობისას 1273-1307 წლებში მოწვეულ 50-მდე პარლამენტიდან 28-ში მხოლოდ დიდებულები იყვნენ წარმოდგენილნი (მეფის საბჭო, ბარონები და რამდენიმე რაინდიც), დანარჩენზე ჩანან სამღვდელოების, ქალაქებისა და ვაჭართა წარმომადგენლები.²¹ ასე რომ, XIV საუკუნის დასაწყისამდე პარლამენტში არ შედიოდა ყველა სოციალური ფენის წარმომადგენელი. ეს იყო მეფის საბჭოსა და თემებიდან „არჩეული“ მაგნატების სათათბირო, რომლის დადგენილება მეფისთვის სარეკომენდაციო ხასიათს ატარებდა, თუმცა ბარონთა ერთსულოვანი გადაწყვეტილება ცალსახად „იძულების“ ელემენტს შეიცავდა.

XIII საუკუნის 50-იანი წლების მიწურულს ინგლისის მეფის კარზე არსებობდა ბარონთა დიდი საბჭო, რომლის მოწვევა და შემადგენლობის განსაზღვრა მეფის ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული. 1258 წლის დასაწყისში მეფე ჰენრიხ III-მ (1216-1272) ლონდონში მოიწვია ბარონთა დიდი საბჭო, სწორედ ამ მოვლენიდან სიტყვა „პარლამენტი“ მჭიდროდ მკვიდრდება მსგავსი თავყრილობის მიმართ.²² ეს მოვლენა რამდენიმე თვით უსწრებდა ოქსფორდის პარლამენტს (1258 წლის ივნისი). მეფის მოთხოვნებით უკმაყოფილო ბარონებმა 1258 წლის 30 აპრილს ახალი წინადადებები წამოუყენეს ჰენრიხ III-ს, სადაც ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო უცხოელების (ფრანგების) სამეფო კარიდან დათხოვნისა და ე.წ. 24-კაციანი საბჭოს შექმნის საკითხი. ამ უკანასკნელთ აირჩევდნენ დიდებულები და მეფეს მათი რჩევა უნდა გაეთვალისწინებინა. ამასთანავე, სამეფო ბეჭედი უნდა ჩაბარებოდა ამ 24 ბარონის მიერ შექმნილი საბჭოს მიერ არჩეულ პირს. 2 მაისს მეფე იძულებული შეიქნა დასთანხმებოდა ამ მოთხოვნებს, თუმცა დაახლოებით ერთი თვის თავზე ბარონები კვლავ შეიკრიბნენ ოქსფორდში, სადაც გამოაცხადეს „ოქსფორდის პროვიზიები“, რომელშიც უკვე მეტი სიცხადით იყო ჩამოყალიბებული სამეფოს

²¹ E. B. Гутнова. О значении слова «парламент» (parliamentum) в Англии XIII и начала XIV в. Средние века. 1961. Вып. 20. გვ. 56-74. სტატიის ბოლოს მოცემულია ცხრილი, სადაც წლების მიხედვით მითითებულია პარლამენტის მოწვევის ადგილი და მასზე დამსწრეთა სოციალური წარმომავლობა. ედუარდ I-ის მეფობის პერიოდში მოწვეული პარლამენტის დადგენილებები იხ. The Parliament Rolls of Medieval England. 1275-1504. T. 1. I. Edward 1275-1294, Edited by Paul Brand. 2005; The Parliament Rolls of Medieval England. 1275-1504. T. 2. I. Edward 1294-1307. Edited by Paul Brand. 2005.

²² ჰენრიხ III-ის დროინდელ პარლამენტის შესახებ იხ. D. Carpenter. The Beginnings of Parliament. in his The Reign of Henry III. London. 1996.

მართვის ახალი ინსტიტუციის – პარლამენტის კონტურები. მეფესთან ყალიბდებოდა 15-კაციანი საბჭო, რომლის უფლებამოსილება ვრცელდებოდა სამეფოს მმართველობის ყველა სფეროზე. ეს საბჭო ირჩეოდა რამდენიმე ეტაპად – ბარონთა პარტიის მიერ გამორჩეული 12 წევრი ირჩევდა მეფის პარტიის 12 წევრისგან 2-ს, თავის მხრივ მეფის მომხრეებიც – ბარონთა პარტიიდან 2-ს. ეს ოთხი პირი კი ირჩევდა 15-კაციან საბჭოს. „ოქსფორდის პროვიზიებში“ პირდაპირაა მითითებული ამ არჩევნების შედეგებიც: „თორმეტმა მეფის მხრიდან აირჩია თემის მხრივ თორმეტიდან გრაფი როჯერ მარშალი და ჰიულე ბიგო. თემის მხარემ კი აირჩია მეფის მხრივ თორმეტიდან გრაფი უორიკი და ჯონ მანსელი. და ამ ოთხს ძალაუფლება აქვს, აირჩიოს მეფის საბჭო (15-კაციანი), და როდესაც ისინი [მას] აირჩევენ, წარუდგენენ მას ოცდაოთხს, და ის, რაზედაც მათი უმრავლესობა შეთანხმდება, უნდა აღსრულდეს“.²³

რაც შეეხება პარლამენტს, ის, როგორც ითქვა, წელიწადში მოიწვეოდა სამჯერ. მას ესწრებოდა მეფის 15-კაციანი საბჭო და თემის მიერ არჩეული 12-კაციანი ბარონთა წარმომადგენლობა, სულ 27 წევრი. საინტერესოა ამ 12 „პატიოსანი“ ბარონთა საბჭოს უფლებები. ის მთელი ქვეყნის „თემებს“ წარმოადგენდა (*pur tut le commun de la tere*) და მოქმედებდა „თემის“ ანუ ბარონთა წრის სახელით.²⁴ რეალურად ეს იყო მცდელობა სამეფო კარზე პროვინციების ფეოდალური არისტოკრატის ელემენტის გაზრდისა. მოგვიანებით, ინგლისში ეს პროცესი კიდევ უფრო გაღრმავდა²⁵ და XIII-XIV საუკუნეების

²³ ოქსფორდის პროვიზიები. დადგენილება გამოცემული ოქსფორდში (1258), გვ. 250; English Historical Documents. v. 3. გვ. 363-364.

²⁴ Д. М. Петрушевский. Очерки из истории английского государства и общества в средние века. М. 1937, гв. 156. იხ. ასევე, English Historical Documents. v. 3. გვ. 364. აქ მითითებულია ვინ იქნა არჩეული ბარონთა პარტიის მხრიდან.

²⁵ 1258-1259 წლებში, თითქმის 15 თვის მანძილზე ეს საბჭო განაგებდა სახელმწიფოს ძირითად საქმიანობას, მაგრამ ბარონთა ნაწილს, რომელსაც მხარს უჭერდა რაინდობა და მესამე წოდების წარმომადგენლები, სურდათ საბჭოს ფუნქციების გაზრდა. 1259 წლის ოქტომბერში, უესტმინსტერში, დიდებულთა ნაწილმა, სიმონ დე მონფორის ხელმძღვანელობით, ახალი მოთხოვნები წამოაყენეს ე.წ. „უესტმინსტერის წინადადებები“. პენრიხ III-მ არ მიიღო ეს მოთხოვნები. ბარონებმა სამხედრო დაპირისპირებით სცადეს მიზნის მიღწევა. ინგლისი სამოქალაქო ომმა მოიცვა. გადაამწყვეტი ბრძოლა 1264 წლის 14 მაისს მოხდა. ამ შეტაკებისას აჯანყებულებმა თვით მეფეც შეიპყრეს. 1265 წლის იანვარში სიმონ დე მონფორმა მოიწვია პარლამენტი, რომელზეც პირველად ერთად დასხდნენ ბარონები, რაინდები და მოქალაქენი.

მიჯნაზე პარლამენტმა მართლაც წარმომადგენლობითი სახე მიიღო, არა მართლ სოციალური, არამედ გეოგრაფიული თვალსაზრისით.

ბუნებრივია, საქართველოსა და ინგლისში ყოველივე ერთი გეგმით არ წარიმართებოდა. ამჯერად ჩვენთვის მთავარია შევუდაროთ ერთმანეთს ის ძირითადი ტენდენციები და მოთხოვნები, რომლებიც ამ ორი ქვეყნის წარჩინებულთა პოლიტიკურ გეგმებში იყო. აქვე დავძენთ, რომ მეჭურჭლეთუხუცესის მოთავეობით დაწყებული დიდებულთა ბრძოლა შუა ეტაპზე შეწყდა და მან გაგრძელება ვერ პოვა. ამიტომაც, ყუთლუ-არსლანის გამოსვლა ბევრ კითხვას ბადებს, მაგრამ ერთი რამ ნათელია: საქართველოში წარჩინებულები იმ სახის დაწესებულების შექმნას მოითხოვდნენ, რომელსაც მეფისათვის ხელისუფლება უნდა გაეყო. ეს პროცესი კი შეიძლება მივიჩნიოთ პარლამენტის შექმნის წინაპირობად. ყუთლუ-არსლანის პოლიტიკური გეგმა შეიძლება ჩაითვალოს პირველი ქართული პარლამენტის შექმნისაკენ გადადგმულ ნაბიჯად. პროცესი რომ თავისი დინებით წარმართულიყო, შესაძლებელია საქართველოში წოდებრივ-წარმომადგენლობით ორგანოს უფრო სრულყოფილი სახე მიეღო. მაგრამ სამეფო კარის მოხერხებულმა დიპლომატიურმა ნაბიჯმა ეს მოძრაობა დროზე შეაჩერა და ქვეყანას მძიმე სამოქალაქო დაპირისპირება ააცილა თავიდან. ახლა კი დავუბრუნდეთ იმ პროცესებს, რომელიც განვითარდა XII საუკუნის 80-იანი წლების შუა ხანებში საქართველოში.

ყუთლუ-არსლანის პროგრამა, როგორც ითქვა, ითვალისწინებდა ცალკე უწყების – კარვის შექმნას. ამ უკანასკნელს ვერ მივიჩნევთ მანამდე ქართველ მეფეთა კარზე არსებული სათათბირო საბჭოს – სავაზიროს ანალოგად. მაშინ აზრი არ ექნებოდა იდენტური სტრუქტურის შექმნას. უდავოა, რომ სავაზირო – მეფის საბჭო და კარვის ფუნქციები განსხვავებულია. მეორე მხრივ, კარავი გაცილებით ფართო წარმომადგენლობით ორგანოს გულისხმობს, მაგრამ საკითხავია, მოიცავდა თუ არა იგი სავაზიროს? ანუ შედიოდნენ თუ არა მასში მეფის ვეზირები – მინისტრები. ეს არიან ის ადამიანები, რომლებიც მეფის პარტიას წარმოადგენდნენ. თუ გავითვალისწინებთ, რა ფუნქცია უნდა დაკისრებოდა კარავს, გამორიცხულია მასში არ შესულიყვნენ სამეფო კარის მაღალი თანამდებობის პირები – სხვაგვარად ეს თანამდებობები კარავდა თავის მნიშვნელობას. ჩვენ იმ აზრს ვემხრობით, რომ კარავი უნდა ყოფილიყო მეფის საბჭოს – სავაზიროსა და ადგილობრივი ფეოდალური არისტოკრატიისაგან შექმნილი ორგანო. სხვათა შორის, შემთხვევითი არ არის, რომ „ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანის“ ავტორი მთელი ამ პროცესის

აღწერას იწყებს ძალიან საინტერესო ფაქტის აღნიშვნით: „იმერთა და ამიერთა, ზემოთა და ქუემოთა შუკლთავე თემთასა იწყეს რომელთამე ძუელებრი კაცთა დაუდგრომელობისა საქმე და დიდებულთა ვიეთმე ჴელისუფალთა ყვეს ფიცი ესრეთ, ვითარმედ: „აღარ ვეგებით ძუელთა ჴელისუფალთა და გამგებელთა საქმისათა ფარმანსა ქუეშე მყოფნი, ვინათგან მათგან დაძრცივლინი და უნატოდ გაძუელნი ვართ, და გუარიანნი და მსახურეულნი სახლნი უპატიოდ და უსახელოდ გასრულ ვართ უგუაროთა და უკამურთაგან“.²⁶ გამოსვლის დასაწყისში სრულიად საქართველოს ფეოდალური არისტოკრატია – „იმერთა და ამიერთა, ზემოთა და ქუემოთა შუკლთავე თემთა“ ერთად მოქმედებენ.

ინგლისის ისტორიაში შემონახულია დიდებულთა გამოსვლის შედეგად შექმნილი დოკუმენტები, ამიტომაც საშუალება გვაქვს უფრო სიღრმისეულად ვისაუბროთ იქ განვითარებულ პროცესებზე. სამწუხაროდ, თამარის გამეფებისას ფეოდალთა პოლიტიკური მოთხოვნების შემცველ დეკლარაციებს ჩვენამდე არ მოუღწევია, თუმცა ის რომ იარსებებდა, უდავოა. ზეპირად ხომ არ მოახსენებდნენ მეფეს დიდებულები თავიანთ მოთხოვნებს? ვფიქრობთ, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი“ ამ პეტიციების (აქ ვგულისხმობთ როგორც გამოსვლის პირველ ეტაპზე მეფისადმი გადაცემულ მოთხოვნებს, ასევე ყუთლუ-არსლანის დასის მიერ ჩამოყალიბებულ სახელმწიფო მოწყობის ახალ მოდელს) მოკლე შინაარსია გადმოცემული. ფეოდალური არისტოკრატის პროტესტის პირველმა ტალღამ აიძულა თამარ მეფე და მისი გარემოცვა კომპრომისზე წასულიყვნენ, მაგრამ დიდებულთა ნაწილმა ეს არ ჩათვალა საკმარისად და ყუთლუ-არსლანის მოთავეობით, უკვე მეორეჯერ შეიკრიბნენ და მეფეს ახალი მოთხოვნები წაუყენეს. ამ შემთხვევაშიც ყუთლუ მარტო არ არის, მასი პარტია მრავალრიცხოვანია, იმდენად რომ, ისნის სასახლეზე ლაშქრობასაც კი გეგმავდნენ, მაგრამ, რა თქმა უნდა, წარჩინებულთა ის ერთობა, რაც მცირე ხნის წინ იყო „იმერთა და ამიერთა, ზემოთა და ქუემოთა შუკლთავე თემთა“ სახით, უკვე დარღვეულია. ფეოდალური არისტოკრატია ერთსულოვანი არ არის და მისი მნიშვნელოვანი ნაწილი მეფის ბანაკშია გადასული. ასეთი პოლიტიკური კონიუნქტურა მცირედითაც არ აკნინებს მეჭურჭლეთუხუცესის იდეას. დასავლეთ ევროპაშიც არსებობდა ერთი მხრივ, წარმომადგენლობითი ორგანოს შექმნის მომხრეთა პარტია და მეორე მხრივ, მეფის პარტია. საქართველოშიც ანალოგიური სურათია. ყუთლუ-არსლანის გარშემო შემოკრებილნი არიან ის ადამიანები, რომლებმაც იციან როგორ უნ-

²⁶ ისტორიანი და აზმანი შარავანდელთანი, გვ. 30.

და განვითარდეს მოვლენები სასურველ მიზნამდე რომ მივიდნენ. მიზანი კი არის ერთი – შეიზღუდოს სამეფო ხელისუფლება, ან არადა ის გახდეს ადვილად მართვადი ფეოდალური არისტოკრატისათვის. დასავლეთ ევროპაში პარლამენტის, როგორც წარმომადგენლობითი ორგანოს ფორმირება სწორედ ამ გზის გავლით განხორციელდა. ბრძოლას, თავისი უფლებებისათვის იწყებენ დიდებულები და მათ მოგვიანებით უერთდება მესამე წოდება, როგორც ქალაქ-კომუნების წარმომადგენლები. მთავარი ამ პროცესებში არის ის, რომ საზოგადოების რაღაც ერთი ფენა ცდილობს თავისი უფლებების დაცვას. ამ ეტაპზე ამის შესაძლებლობა აქვს მხოლოდ ფეოდალურ წოდებას და იგი ამ შანსს ხელიდან არ უშვებს. პარლამენტი, გენერალური შტატები ზღუდავდა მონარქის ძალაუფლებას. თამარის ეპოქაშიც იწყება მოძრაობა, რომელმაც საფუძველშივე შეცვალა ბრძოლის ტაქტიკა.

წინათ თუ მეფის აბსოლუტური ძალაუფლების წინააღმდეგ დაპირისპირებისთვის საჭირო იყო აჯანყება, სამოქალაქო ომი, ამ ახალი მოდელით „კარავი“ იქნებოდა ის სათათბირო, სადაც ეს ვნებათაღელვა გადაინაცვლებდა. წარჩინებულთა წრის ბრძოლა გაცილებით ფართო და განსხვავებულ ხასიათს იღებს. მასში ჩართული აღმოჩნდა ქვეყნის ფეოდალური არისტოკრატის „იმიერთა და ამიერთა, ზემოთა და ქუემოთა შუტთავე თემის“ დიდებულები. ეს უკანასკნელნი მეფეს საერთო მოთხოვნით უპირისპირდებიან. შეიძლება აქ გამოითქვას მოსაზრება, რომ ადრეც შეიძლება ყოფილიყო მსგავსი შემთხვევა და ფეოდალებს თვისი საერთო მოთხოვნები წარედგინათ მეფისთვის. ნუთუ ყველა ასეთი ფაქტის უკან პარლამენტის შექმნის იდეა უნდა დავინახოთ? რა თქმა უნდა, არა, მაგრამ პროცესი ასე, კონტექსტიდან ამოგლეჯილად, არ უნდა განვიხილოთ. თამარის გამეფებისას დაწვებულ ფეოდალთა გამოსვლას თავისი მოთხოვნებით ანალოგი არა აქვს.

კიდევ ერთხელ გავადევნოთ თვალი მოვლენებს – დასაწყისში საერთო პროტესტი და მეფისადმი პეტიცია გამოიწვია სამეფო კარზე „უგვაროთა“ არსებობამ (ინგლისში ამის მიზეზად იქცა უცხოელები), შემდეგ ფეოდალთა ნაწილმა გადაწყვიტა, ეს კრიზისი კიდევ უფრო გაელმავებინა და სახელმწიფოში სისტემურ ცვლილებათა პროექტი წარმოადგინეს. ისინი არ საუბრობდნენ სავაზიროს გამსხვილებასა და ფუნქციის გაზრდაზე. მათი მიზანი არ იყო მხოლოდ თანამდებობების დაკავება. არა, ყუთლუ-არსლანი და მისი მომხრეები უფრო შორს მიდიან და ითხოვენ ისანში ისეთი ორგანოს შექმნას, რომელიც თავის თავზე აიღებდა ხელისუფლების ფუნქციების ნაწილს – „მიცემისა და მოღების, წყალობისა და შერისხვის“ უფლებას. შტოებს შორის კი

ასე ნაწილდებოდა პასუხისმგებლობა: ერთნი (დიდებულები) თუ რეკომენდაციებს იღებდნენ და საერთო გადაწყვეტილებაზე თანხმდებოდნენ, მეორე (მეფე) ამ ყველაფერს ამტკიცებდა – „ვკადრებდეთ და ვაცნობებდეთ თამარს, მეფესა და დედოფალსა; მაშინდა სრულ იქმნებოდეს განგებული ჩვენი“. როგორ იყო აქამდე? მონარქი იყო როგორც ერთის, ასევე მეორის განმახორციელებელი. ის მკვლევრები, რომლებიც ცდილობენ კარვის ფუნქციის დაკნინებას და მასში ვერ ხედავენ პარლამენტის ტიპის დაწესებულებას, სამწუხაროდ, არ სცემენ პასუხს ერთ კითხვას – კარავი უნდა ყოფილიყო მეფის პოლიტიკის უსიტყვო გამტარებელი და სამეფო კარის ნაწილი? ანუ მისი შემადგენლობის განსაზღვრა, ფუნქციების დაკონკრეტება, გადაწყვეტილების მიღება მეფის ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული თუ ამას რაღაც წესი არეგულირებდა? თუ იმას დავუშვებთ, რომ ამ ახალ სისტემაში უწინდებურად ერთპიროვნულად წამყვანი იყო მეფე და ყველაფერი მის პრეროგატივას წარმოადგენდა, მაშინ არავითარ პარლამენტზე არ უნდა ვისაუბროთ. მაგრამ ამ შემთხვევაში სხვა წინაღმდეგობის წინაშე აღმოვჩნდებით – რატომ დაინახა მაშინ ყუთლუს მოთხოვნებში სამეფო კარმა „უცხო მოსაგონებელი“ და „დასასრული კელმწიფობისა პატრონისა“, ან ამ მიზნისთვის ისინი სასახლეზე ლაშქრობა რა საჭირო იყო? აშკარაა, რომ მეჭურჭლეთუხუცესის გამოსვლაში რაღაც სხვა იდეის განხორციელებაზეა საუბარი. კარავი არ იყო მეფის საბჭო, ის ცალკე მდგომ სტრუქტურას წარმოადგენდა. ანუ ისეთი ორგანოს შექმნაზეა საუბარი, რომელიც თავისი ფუნქციით თვისებრივად განსხვავდებოდა სავაზროსაგან. ახალ რეალობაში ფეოდალთა როლი მნიშვნელოვნად გაზრდილია და ისინი თავად მონაწილეობენ გადაწყვეტილების მიღებაში. ეს კი, სხვა არაფერია თუ არა პარლამენტის ჩანასახი. ამის იქით, რაიმეს თქმა ჭირს. ჩაფიქრებული იყო რაიმე სახის „არჩევნები“ (მსგავსად ინგლისის სამეფოში მოქმედი წესისა) თუ გარკვეული ცენზით აპირებდნენ „კარვის“ წევრთა შერჩევას, ჩვენთვის უცნობია. სხვათა შორის, შემთხვევითი არ არის ყუთლუ-არსლანის დასის გამოსვლის დროც. მათ თავიანთი მოთხოვნები წამოაყენეს მაშინ, როცა გაირკვა რომ სამეფო კარზე გათავისუფლებულ თანამდებობებს მხოლოდ რამდენიმე საგვარეულო დაეპატრონებოდა, მაშინ როცა ფეოდალების დიდი ნაწილის ამბიციები დაუკმაყოფილებელი რჩებოდა.

„კარავი“ იყო ერთგვარი გამოსავალი ამ სიტუაციიდან. ხდებოდა სისტემური ცვლილებები: ა) მეფის სათათბიროს საბჭოს რეორგანიზაცია, მისი გაზრდა და ბ) გადაწყვეტილებების მიღების თვალსაზრისით საბჭოს უფლებათა გაფართოება. და კიდევ ერთი დეტალი. XIII საუკუნის II ნახევარში

ინგლისში პარლამენტების გადაწყვეტილება იმდენად იყო მეფისთვის აუცილებელი, რამდენადაც ის „იძულებით“ ფორმას შეიცავდა. იდეის დონეზე პარლამენტი იყო მეფის სათათბირო ორგანო, მხოლოდ „სამეფოს ყველა თემისგან“ არჩეული. რეალურად „კარვის“ მომხრეებიც იმავეს მოითხოვდნენ.

ყუთლუ-არსლანის დასის გამოსვლა დამარცხდა. რაიმე სახით აისახა თუ არა რევოლუციონერი მეჭურჭლეთუხუცესის იდეები საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაზე, ძნელია ითქვას, თუმცა ერთი რამ ფაქტია, – მოგვიანებით, სამეფო კარზე მეფის ვიწრო სათათბირო საბჭოს გარდა, არაერთხელ შეკრებილა ქვეყნის მნიშვნელოვანი საკითხების განსახილველად წარმომადგენლობითი სახით მინისტრები, პროვინციებიდან წარჩინებულები, ეპისკოპოსები, მონასტერთა წარმომადგენლები. ასეთ წარმომადგენლობით შეკრებებს ქართული წყაროები დარბაზობად იხსენიებს. ნიშანდობლივია, რომ პირველი პარლამენტები ინგლისში სწორედ ასეთი წარმომადგენლობით იკრიბებოდა. თუმცა ამ საკითხს სხვა დროს დაეუბრუნდებით.

საქართველოში, ინგლისისგან განსხვავებით, პარლამენტის წარმომადგენლობითი ორგანოს ფორმირების პროცესმა ვერ პოვა განვითარება. ამის მიზეზი ბევრი შეიძლება ყოფილიყო – ჩანს, საზოგადოება ჯერ კიდევ არ იყო მომწიფებული ასეთი რევოლუციური გარდაქმნებისთვის, ასევე, საქართველოს პოლიტიკური და ეკონომიკური სიძლიერე მონარქიის სტაბილური განვითარების გარანტიას იძლეოდა. ამიტომაც, ყუთლუ-არსლანის მოთხოვნები მყარ საფუძველზე არ იყო აღმოცენებული და „პოლიტიკური რომანტიზმის“ ელფერი დაჰკრავდა.

ყუთლუ-არსლანის გამოსვლა უშედეგოდ დასრულდა. ამიერიდან, უკვე არავის გახსენებია „კარვის“ შექმნის იდეა. თვით მეჭურჭლეთუხუცესი ყუთლუ-არსლანიც დავიწყებას მიეცა. ერთადერთი, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანს“ უნდა ვუმადლოდეთ, რომ ეს მართლაც ღირსშესანიშნავი მოვლენა შთამომავლობას შემოუნახა. ამის შემდეგაც საქართველოში ბევრჯერ დაპირისპირებულან ერთმანეთს დიდებულები და სამეფო ხელისუფლება, მაგრამ თამარის მეჭურჭლეთუხუცესის მსგავსი პოლიტიკური პროგრამით არავინ გამოსულა. სწორედ ამაშია ყუთლუ-არსლანის გენიალობა.

Jaba Samushia

**AT THE ORIGINS OF GEORGIAN PARLIAMENTARISM
(QUTLU-ARSLAN)**

Summary

Qutlu-Arslan's rebellion occupies a particular place in the history of Georgia. It was not a large-scale rebellion; neither it resulted in any particular outcome. The only aspect of the conspiracy, attracting scholars' special interest, is the political demands on the part of the rebellious royal treasurer and his supporters. Scholars justly state that Qutlu-Arslan's political program, as a manifestation of the previously unknown trend of the ideological struggle incepted in medieval ages, was a new page of the world's cultural history in terms of the division of state power, and, therefore, with its significance, it goes beyond the framework of the Georgian history.

In 1184, following Tamar's ascendance to the throne, a large part of feudal lords advanced their demands to the queen concerning the dismissal of "ugly" Apridon and Qubasar, having been incapacitated by a stroke. Tamar was forced to dismiss the officials, loyal to her father. Qubasar retained his fief except Lori Fortress. Apridon lost his landholdings. The chronicler continues with the story of Qutlu-Arslan's rebellion. It can be assumed that those two events could have something in common. Moreover, Qutlu-Arslan's rebellion can be viewed as a certain continuation of the feudal lords' protests against the national authorities, having resulted in the withdrawal of Apridon and Qubasar. It is supported by the fact that Qutlu-Arslan intended to become "a commander-in-chief and king of Armenia residing in Lore." It was in that period when Qutlu-Arslan advanced his political program. *The Histories and Eulogies of the Sovereigns* tells: "... and it is strange to recall: Qutlu-Arslan, an animal with a double nature of a mule, as his bastard mind was armed with deceitfulness, in the Persian manner, demanded that, next to the royal palace at Isani, a *Karavi* (House of Lords, lit. 'tent') be set up" and its members be given the sole right to appoint ministers and to enact laws, which will then go for royal assent to Queen Tamar.

What did Qutlu-Arslan demand and what did he want to achieve?

At one sight, the information provided by the author of *The Histories and Eulogies of the Sovereigns* is quite precise; however, if we look at the historiography of the problem, it will become clear that it is a controversial issue, similarly to many other ones associated with Qutlu-Arslan. According to the chronicler, the royal treasurer wanted to establish a totally new institution, *Karavi*. It was to be located in Isani. The historian lists the functions that the structural entity was to impose: “Those in session will decide to reward and to deprive, mercy and punishment, and report to Queen Tamar: then it will be properly administered.” It is clear that Qutlu-Arslan viewed the competences of the royal authority and *Karavi* as divided. Whereas, earlier *Darbazi* (Assembly, lit. ‘hall’) would meet occasionally to follow developments in the kingdom and assisted the monarch in ruling the country, this time it was planned to establish a form of cooperation between *Karavi* and royal power. It was a totally new phenomenon in Georgia’s royal administration. The chronicler clearly differentiates between the court and *Karavi*. The latter was to consist of the people to decide the issues of reward and deprivation, mercy and punishment, later reporting them to the queen, and “then it will be properly administered.” However, the chronicler’s passage provokes a question, the answer to which would shed light many issues, at least in part. This is to find out how those in charge of *Karavi* would behave in case Tamar did not accept any of their suggestions. Naturally enough, the nobility would try “to convince” the queen in the validity of their decision. This is the limitation of the absolutism of the royal power.

Can *Karavi* be assumed to be an institution similar to a parliament?

Parliament has taken a rather long path in its development. Naturally enough, in the feudal period it was totally devoid of the forms which are peculiar to it in our days. As it is known, the first representative body, the parliament, was established in England in the mid 1200s.

As a matter of fact, the processes, preceding the establishment of the parliament, partly resemble the events that were under way in the 1180s. Of course, the causes were different in Georgia and England, but interests of feudal lords, their political directions were almost identical in the two countries.

In 1258-1265, in England there actually was a revolutionary situation. On April 2, 1258, barons assembled in London, and later in Oxford parliament. The nobles in Oxford demanded that Henry III (1216-1272) to dismiss foreigners from the royal court, to forbid to levy or collect some taxes. Besides, the barons wanted the king to establish a committee consisting of twenty-six people for the sake of reforms and the improvement of situation in the country. It was these

principles that were presented in the well-known *Provisions of Oxford*. The committee worked for two months. Eventually, the barons worked out the following model of government: the king was to be a head of the state, to rule in association with a council of fifteen members. In 1258-1259, almost for nine months the council was in charge of principal state activities; however, a part of barons, supported by knights and burgesses, wanted to expand the functions of the council. In October, 1259, in Westminster, a part of the nobility, led by Simon de Montfort, put forth new demands, so-called *Provisions of Westminster*. Henry III repudiated the provisions. The barons reacted with strife. England was involved in the civil war. The decisive battle took place on May 14, 1264. During the battle, even the king was taken prisoner by the rebels. In January 1265, Simon de Montfort summoned the first parliament where barons, knights and burgesses sat together for the first time. This is the starting date in the history of the Parliament of England. As it is seen, the feudal aristocracy in England did their best to expand their rights mainly by way of increasing of political influence. Establishment of either a council consisting of fifteen members or summoning of the representative parliament is nothing than an attempt to limit the royal power by means of a new administrative structure. When one compares what happened in England in 1258-1265 to the events in Georgia, similarities are obvious. By means of *Karavi*, Qutlu-Arslan tried to deprive the king of the functions enjoyed by the sovereigns for centuries. Naturally enough, not everything developed in the same way in Georgia and England. Presently, it is essential to compare the main tendencies and demands present in the political plans of the nobility of the two countries. It should be noted that the struggle of the nobility, led by the royal treasurer, ceased in its middle and was not resumed. Therefore, Qutlu-Arslan's rebellion arouses a number of questions; however, one thing is clear: in Georgia, the nobles demanded establishing of an institution which would make the king share some power. The process in point can be considered as a prerequisite for the establishment of parliament. Qutlu-Arslan's political plan may be assumed as an initial step towards the establishment of the first Georgian parliament. Qutlu-Arslan's rebellion did not end successfully. Since then, nobody has come back to the idea of the establishment of *Karavi*. Even Royal Treasurer Qutlu-Arslan was forgotten. The only source is *The Histories and Eulogies of the Sovereigns*, owing to which this prominent event has reached our days. Following that, the nobility and the royal power have opposed each other many times in Georgia, but nobody has set forth a political program similar to that of the royal treasurer of Queen Tamar. This is where Qutlu-Arslan's genius lies in.